

УДК 159.623.2 (С.У. Гончаренко)

*Самко Алла Миколаївна – старший лаборант відділу андрагогіки
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України*

E-mail: andragogika@ukr.net

«Я-КОНЦЕПЦІЯ» АКАДЕМІКА С.У. ГОНЧАРЕНКА

У статті проаналізовано сутність і значення поняття «Я-концепція», охарактеризовано її складники: професійна та позитивна «Я-концепції». На прикладі видатної особистості, відомого українського вченого-педагога – академіка Семена Устимовича Гончаренка висвітлено вплив «Я-концепції» на життя людини та розвиток особистості.

Ключові слова: *«Я-концепція», академік С. У. Гончаренко, професійна «Я-концепція», позитивна «Я-концепція», самосвідомість.*

У даний час економічна, політична, соціальна сфери життя суспільства перебувають у постійному русі. Для внутрішньої відповідності мінливій дійсності сучасна людина повинна не просто адаптуватися до нової ситуації, орієнтуючись на зовнішні норми, правила, вимоги, а й бути здатною проектувати власну лінію поведінки, змінювати ситуацію, змінюючись і розвиваючись при цьому самій.

Становлення і розвиток особистості набагато залежить від позитивного розгортання її «Я-концепції», як вагомого складника у розвитку системи самоуявлення. «Я-концепція» визначає ефективність і продуктивність людської діяльності, ставлення до життя, до самої себе, а також впливає на суб'єктну позицію кожного, набір його соціальних ролей, а відтак і на професійний статус. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблемі розвитку «Я-концепції» присвячено дослідження багатьох зарубіжних психологів: А. Маслоу, К. Роджерса, У. Джемса, Ч. Кулі, Дж. Міда, А. Комбса, Е. Еріксона та ін. Своє бачення розвитку

«Я-концепції» представлено у дослідженнях Ф. Василюк, І. Кона, Є. Соколової, В. Століна, І. Міхеєвої та ін.

Мета статті полягає у висвітленні окремих аспектів «Я-концепції» та її складників: професійної та позитивної «Я-концепцій» на прикладі видатної особистості, відомого українського вченого-педагога – академіка Семена Устимовича Гончаренка.

Передусім зазначимо, що кожній особистості притаманні принципи сприйняття дійсності, власна організація мислення, риси характеру, здібності, особливості виявлення волі, емоцій, установок, цінностей, що усе разом утворює ядро людської особистості. У різних психологічних теоріях це ядро, центр називають «самість», «Я-концепція», «самосвідомість» і т. д. У зарубіжній психології найбільшого поширення набув термін «Я-концепція». У сучасній психології «Я-концепція» розглядається як неповторна система уявлень людини про саму себе, до якої належать: усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних і інших властивостей; самооцінка; суб'єктивне сприйняття зовнішніх чинників, які впливають на особистість [6].

Уперше поняття «Я-концепція» було використано відомим американським психологом і філософом У. Джемсоном, який ще у ХІХ ст. виділив такі основні компоненти цієї концепції: духовне «Я»; матеріальне «Я»; соціальне «Я»; фізичне «Я». Пізніше психологи встановили, що «Я-концепція» тісно пов'язана з навколишнім середовищем людини і формується як у початковий період її психологічного розвитку, так і під впливом соціального досвіду цього середовища.

Англійський психолог Р. Бернс у книзі «Розвиток «Я-концепції» і виховання» визначає «Я-концепцію» як «сукупність всіх уявлень індивіда про себе, сполучену з їх оцінкою» [1, с. 30]. «Я-концепція» формується у людини в процесі соціальної взаємодії як неминучий і завжди унікальний результат психічного розвитку, як відносно усталене й водночас підвладне, підпорядковане внутрішнім змінам й коливанням психічне надбання. Початкова залежність «Я-

концепції» від зовнішніх впливів безперечно, але надалі вона відіграє самотійну роль у житті кожної людини. Навколишній світ, уявлення про інших людей сприймаються нами крізь призму «Я-концепції», що формується у процесі соціалізації, але має і певні соматичні, індивідуально-біологічні детермінанти. За Р. Бернсом [1, с. 35], «Я-концепція» є системою установок, яка включає три структурні елементи: Когнітивний – образ «Я», що характеризує зміст уявлень про себе; емоційно-оцінний, афективний, що відображає ставлення до себе загалом чи до окремих складових власної особистісної діяльності й виявляється в системі самооцінок; поведінковий, який характеризує прояви перших двох елементів у поведінці. Такий поділ «Я-концепції» на компоненти умовний, оскільки у дійсності «Я-концепція» – це цілісне утворення, всі компоненти якого хоча й мають відносну самотійність, але тісно взаємопов'язані.

За С. У. Гончаренком, «Я-концепція» це «...відносно стійка, в більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. «Я-концепція» – цілісний, хоча й не позбавлений внутрішніх протиріч, образ власного «Я», якщо виступає як установка по відношенню до самого себе і який включає компоненти: когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо (самосвідомості); емоційний – самоповага, самоприпинення тощо; оцінково-вольовий – прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу тощо» [2, с. 510].

Зазначимо, що у найбільш загальному вигляді виділяють такі форми «Я-концепції»: реальне «Я», ідеальне «Я» та дзеркальне «Я». Поняття реальна «Я-концепція» віддзеркалює уявлення особистості про себе, про те, який «Я» є. Ідеальна «Я-концепція» – це уявлення особистості про себе, з урахуванням прагнень, тобто відображенням того, «яким би я хотів бути». Дзеркальна «Я-концепція» – це уявлення індивіда про думки щодо нього з боку інших людей. Водночас існує професійна «Я-концепція», або «Я-професійне», яка також може

бути реальною та ідеальною. У більшості випадків реальна та ідеальна «Я-концепції» не збігаються. Професійна «Я-концепція» – це уявлення особистості про себе як професіонала [4]. Джерелом самовдосконалення особистості і прагнення до розвитку (як і джерелом внутрішньоособистісних конфліктів) може стати, як стверджують учені, саме ця розбіжність, велику роль відіграє міра незбігу, а також те, як його інтерпретує особистість.

Слід підкреслити, що найбільш вагомим елементом у структурі професійної «Я-концепції» особистості є самооцінка професійних здібностей і досягнень. Самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Самооцінка виступає важливим регулятором поведінки [4]. Від неї залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач, тим самим вона впливає на ефективність діяльності та подальший розвиток особистості.

За сутнісними властивостями дослідники поділили «Я-концепцію» на позитивну та негативну. Зокрема, Р. Бернс вказує, що позитивна «Я-концепція» характеризується «твердою переконаністю в імпонуванні іншим людям, упевненістю у здатності здійснювати певний вид діяльності і почуттям власної значущості» [1, с. 27]. Загалом її емпірично можна прирівняти до позитивного ставлення особи до самої себе, до самоповаги, прийняття себе, відчуття власної цінності і непересічності, віри в успіх, оптимізму.

Наголосимо, що позитивна «Я-концепція» передбачає позитивне самоставлення, позитивну самооцінку, а також позитивне очікування з боку партнера в міжособистісному спілкуванні. На нашу думку, оволодіння позитивним мисленням сприяє досягненню успіху у будь-якій справі, успішному подоланню перешкод, невдач, криз, надає віри у власні сили, більші можливості адаптації до змін у житті, оптимізм, самовладання, доброзичливість, задоволення життям, добрі стосунки з оточуючими людьми.

Ми погоджуємося з думкою, що «Я-концепція» формується під впливом минулого досвіду, успіхів та невдач, ставлення до нас людей, особливо в дитячі роки, власної зовнішності. Образ власного «Я» визначає діапазон можливостей людини – те, що вона у змозі чи не у змозі здійснити [3, с. 29]. У цьому контексті суголосною є точка зору І. Макарової про те, що у системі взаємозв'язків з оточуючими і навколишнім світом, людині доводиться виступати в різних якостях, різних ролях, бути суб'єктом різноманітних видів діяльності [4]. З кожної взаємодії зі світом речей і світом людей людина «виносить» образ свого «Я». У процесі самоаналізу, розчленування окремих конкретних образів свого «Я» на складники їх утворення відбувається внутрішнє обговорення з самим собою своєї особистості. Так поступово виникає узагальнений образ свого «Я», який являє собою складну сукупність багатьох одиничних конкретних образів «Я», що склалися в ході самосприйняття, самоспостереження і самоаналізу. Цей узагальнений образ свого «Я», виникаючи з окремих ситуативних образів, містить загальні, характерні риси та подання про свою сутність і виражається в понятті про себе, або «Я-концепції». На відміну від ситуативних образів «Я-концепція» створює у людини відчуття своєї самототожності. Сформована в процесі самопізнання «Я-концепція» не є сталим, застиглим утворенням, їй притаманний постійний внутрішній рух і мінливість. Її зрілість, адекватність перевіряється і коригується практикою. «Я-концепція» в значній мірі впливає на весь лад психіки, світосприйняття в цілому, обумовлює основну лінію поведінки людини.

«Я-концепція» в житті особистості виконує різні функції, а саме: визначає ефективність суспільної взаємодії і якості життя загалом; зумовлює вибір життєвого шляху; утверджує у самосвідомості відчуття визначеності; дає змогу ідентифікуватися з конкретним оточенням; впливає на розуміння соціального та пізнавального досвіду – самоствердження. «Я-концепція» відіграє дуже важливу роль в житті і розвитку особистості, оскільки сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію її досвіду, є джерелом

очікувань. Яскравим прикладом людини з гармонійним поєднанням професійної та позитивної «Я-концепції» є Семен Устимович Гончаренко (1928-2013) – видатний учений-педагог, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України. Це був далекоглядний учений з інноваційними думками, генератор ідей, здатний критично аналізувати і синтезувати результати досліджень.

Нам імпонує думка про те, що у «кожній сфері людської діяльності, у кожній галузі знань є постаті, фаховий авторитет яких безсумнівний, бо підкріплений вагомими результатами їхньої праці, які пройшли випробування життям» [7]. До таких постатей в українській педагогіці безумовно належить академік С. У. Гончаренко.

Життєвий шлях академіка Семена Устимовича Гончаренка розпочався 9 червня 1928 року в с. Шпаково Новомиргородського району Кіровоградської області в селянській родині. Після закінчення Панчівської середньої школи (1948) Семен Устимович Гончаренко обрав для вступу фізико-математичний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту імені О. С. Пушкіна. в який успішно здав іспити. Для юнака розпочалися незабутні студентські роки. Лекції педагогів, курсові роботи, заліки, іспити, захист дипломної роботи – формували творчу, мислячу особистість. У 1952 р. С. У. Гончаренко завершив навчання в інституті й отримав диплом. За розподілом був направлений на роботу вчителем фізики та математики у Тишківській середній школі Тишківського району Кіровоградської області.

У 1958 р. закінчив аспірантуру Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Працював молодшим науковим співробітником сектора фізики НДІ педагогіки УРСР. У 1961 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Зв'язок викладання фізики з виробничим навчанням». Працюючи старшим науковим співробітником відділу методики фізики НДІ педагогіки УРСР (1963-1966), а потім заступником директора з наукової роботи НДІ педагогіки (1966-1993) Семен

Устимович активно займався науковою роботою. У 1989 р. захистив докторську дисертацію «Методологічні і теоретичні основи формування в учнів середньої школи природничо-наукової картини світу».

Семен Устимович Гончаренко – видатний учений, фахівець у галузі загальної педагогіки й методики навчання фізики. Зокрема, він обґрунтував дидактичну систему формування природничо-наукової картини світу в школярів, опублікував чотиритомну методику навчання фізики в середній школі, створив перше покоління національних підручників із фізики для 9–11 класів загальноосвітньої школи та шкіл із поглибленим вивченням цього предмета. Цінними є його дослідження з проблеми змісту й методів розв’язування фізичних задач різного типу. Посібник із розв’язування задач з фізики, написаний С. У. Гончаренко у 1964 році, перевидавався 8 разів в Україні та 5 – у Польщі. Крім того, його підручники з фізики для різних типів шкіл було перекладено російською, литовською, польською, румунською, угорською мовами, а науково-популярні твори перевидано в Болгарії й Угорщині [5].

Учений упродовж сорока років здійснював науково-організаційну діяльність із проведення олімпіад юних фізиків, багато років очолював журі Всеукраїнських олімпіад із фізики.

Значним є внесок науковця в обґрунтування засад нової української школи. Створені під його керівництвом перша Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991), Концепція гуманітаризації освіти (1994), а також фундаментальні статті щодо кардинальних проблем середньої та вищої школи, формування змісту освіти, теорії навчання, істотно вплинули на сутність і спрямування освітнього процесу в країні.

У колі наукових інтересів академіка С.У. Гончаренка – методологія і теорія педагогіки, дидактика фізики, створення енциклопедичних та довідкових видань із педагогіки та фізики, численних науково-популярних книг для дітей, підручників для середньої школи та вищих навчальних закладів.

Важливою є роль С. У. Гончаренка у становленні Національної академії педагогічних наук України. Протягом перших п'яти років її існування він очолював Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті (1993–1997).

Останнім часом Семен Устимович Гончаренко досліджував методологічні проблеми педагогіки, формування методологічної культури педагога, проблеми освіти дорослих. Особливої уваги заслуговує та грань діяльності, що стосується виховання висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Під керівництвом вченого захищено понад 30 докторських і 55 кандидатських дисертацій.

Науковий доробок вченого, створений за 55 років наукової діяльності (1958–2013), налічує понад 500 друкованих праць. С. У. Гончаренко був членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Нагороджений почесними грамотами Міністерства освіти УРСР, Президії Верховної Ради УРСР, АПН України, почесними знаками «Відмінник освіти СРСР», Міністерства освіти і науки України «За наукові досягнення», АПН України «Ушинський К. Д.». У 1998 році присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», стипендіат Президента України [5].

Академіку С. У. Гончаренку – лідеру і керівнику наукової школи – були притаманні такі якості вченого і людини як природна обдарованість, любов до науки і відданість їй, безмежна працездатність і цілеспрямованість, здатність передбачати, вміння розпізнавати нове, висока вимогливість до себе і учнів. Він володів умінням підтримати ініціативу і спрямовувати роботу, серед учених користувався високим авторитетом. Варто підкреслити найбільш значимі риси особистісного портрету Семена Устимовича Гончаренка, а саме: компетентність, цілковиту відповідальність, почуття нового, ініціативність, цілеспрямованість, комунікабельність, вимогливість, ентузіазм і працездатність. Крім цього, організаторські та дидактичні вміння допомагали видатному вченому добирати творчу молодь і навчати її мистецтва дослідження, створювати творчу, ділову,

доброзичливу атмосферу, заохочувати до самостійності мислення та вияву ініціативи, керувати самостійною пізнавальною діяльністю молодих науковців, сприяти розвитку пізнавальної активності та інтересів, інтелектуальних потенційних можливостей.

Вчений об'єднував навколо себе однодумців, мав широкий науковий світогляд, енциклопедичні знання. Семен Устимович вмів поєднувати твердість і гнучкість, мрійливість і реалізм, дружлюбність і вміння «тримати дистанцію», нарешті, серйозність і почуття гумору. Він був тактовним у взаєминах із членами наукової школи, уважним та толерантним.

С.У. Гончаренко залишив великий науковий спадок, який широко визнаний ученими в Україні та світі, своїх учнів та послідовників.

Виходячи з вищевикладеного, можемо дійти таких висновків: досягнення та використання «Я-концепції» відкриває простір для суттєвих змін якостей людини завдяки наступним важливим умовам: всі наші почуття, вчинки та дії завжди узгоджуються з «Я-концепцією»; змінюючи «Я-концепцію», ми змінюємо себе і своє життя; уявлення про себе дійсно можна змінити. Пам'ять про минулі удачі надає нам впевненості у власних силах і сприяє при вирішенні чергового завдання або проблеми.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 424 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Калошин В.Ф. Як сформувати позитивне мислення / В.Ф. Калошин // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 2. – С. 29-33.
4. Макарова И.В. Психология: конспект лекций / И.В. Макарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу 15.06.2014:

<http://www.tinlib.ru/psihologija/psihologija_konspekt_lekcii/p10.php>. – Заг. з екрану. – Мова рос.

5. Семен Устимович Гончаренко: бібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Стельмах Н. А., Айвазова Л. М.; наук. ред. Заліток Л. М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К.: Нілан-ЛТД, 2013. – 195 с.

6. Федотова Т.В. Розвиток професійної Я-концепції майбутніх фахівців / Т.В. Федотова [Електронний ресурс]. – Режим доступу 10.06.2014: <<http://elibrary.nubip.edu.ua/12427/1/11ftv.pdf>>. – Заг. з екрану. – Мова укр.

Samko Alla – Senior Laboratory Assistant of the Andragogy Department, Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

E-mail: andragogika@ukr.net

«SELF-CONCEPT» OF ACADEMICIAN S. U. GONCHARENKO

Summary. The article analyzes essence and significance of the «self-concept» determining the human activity's efficiency and productivity, and man's attitude to life and oneself. Following example of the outstanding personality, famous Ukrainian scientist and educator Academician Semen Ustimovich Goncharenko, there has been outlined the «self-concept» impact for subject position of each person and a set of his/her social roles and professional status. It was determined that personality's formation depends on the positive deployment of the «self-concept». The components of «self-concept» such as professional and positive «I» are characterized. The professional «self-concept» is defined as an individual's imagination oneself as a professional. It is considered that the most important element in the structure of the individual «self-concept» is self-esteem of professional abilities and achievements. The article emphasizes that the positive «self-concept» provides positive self-attitude, positive self-

esteem and positive expectations from the side of a partner in interpersonal communication.

The author highlights the important role of the «self-concept» in personal life and development: it contributes to the internal consistency of the individual, determines the interpretation of his/her experience and is a source of expectations. There is noticed the influence of «self-concept» on human life and personal development, so comprehension and use of «self-concept» enable significant human qualities changes due to essential conditions such as following: all our feelings, behavior and actions always correspond to the «self-concept»; changing the «self-concept» we change ourselves and our lives.

Key words: *«self-concept», Academician S.U. Goncharenko, professional «self-concept», positive «self-concept», self-consciousness.*

Bibliography

1. Burns R. The development of self-concept and education / R. Burns. – M.: Progress, 1986. – 424 p.
2. Goncharenko S.U. Ukrai'ns'kyj pedagogichnyj encyklopedychnyj slovnyk / S.U. Goncharenk. – Rivne: Volyns'ki oberegy, 2011. – 552 s.
3. Kaloshyn V.F. How can positive thinking be created / V.F. Kaloshyn // Applied Psychology and Social Work. – 1998. – № 2. – P. 29-33.
4. Makarova I.V. Psychology: Lecture notes / I.V. Makarova [Electronnyj resurc]. – Rezhym dostupu: 15.06.2014 <http://www.tinlib.ru/psihologija/psihologija_konspekt_lekcii/p10.php>. – Zagol. z ekranu. – Mova ros.
5. Semen Ustimovich Goncharenko: Bibliographical index. / NAPS of Ukraine, V.Sukhomlinskiy' DNPB of Ukraine; [Compilation.: Stelmach N.A. Aivazova L.M.; scientific ed. Zalitok L.M.; bibliogr. ed. Ponomarenko L.O.]. –K.: Nilan, Ltd., 2013. – 195 p.
6. Fedotova T.V. The development of the professional self-concept of future specialists / T.V. Fedotova [Electronnyj resurc]. – Rezhym dostupu: 10.06.2014 <<http://elibrary.nubip.edu.ua/12427/1/11ftv.pdf>>. – Zagol. z ekranu. – Mova ukr.